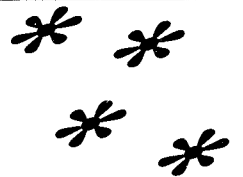

בעוד זמן קצר תחל עבודת ועדת החקירה, אשר מונתה לבחון את השאלה: **האם מעולה לעולה כוחנו עולה?** על הצוות שלכם הוטל להציג לפני הוועדה את ההיבט החברתי של העלייה. לרשותכם דפדפת עזר לעבודת ההכנה. בדפדפת קטעים מתוך דברים שנאמרו או נכתבו, על ההיבט החברתי של העלייה, במהלך שנות פעולתה של התנועה הציונית. לעתים בעל הקטע הוא דמות ידועה של מנהיג ציוני או נושא תפקיד במדינת ישראל, לעיתים הוא עתונאי או אדם הכותב לעיתון. לצד הקטעים תמצאו הסברים אשר יאפשרו לכם להבין את הדברים בהקשרם ההיסטורי.

- כדי להכין כראוי את עדותכם לפני הוועדה, יהיה עליכם לבחון שאלות הנוגעות לתחום שלכם כגון:
- מה היה מצבם החברתי של היהודים בארצות הגולה?
 - איזה שינויים נדרשו כדי לשפר את מצבם?
 - האם העלייה לארץ יכולה להביא לשינויים חברתיים חיוביים? שליליים?
 - האם התנועה הציונית נועדה לתת פתרון לבעיות חברה?
 - האם הבעיות שונות/זהות בתקופות שונות?
 - האם בעליות הקודמות ובייחוד כיום, העלייה מחזקת או מחלישה, מפתחת או מנוונת את החברה הישראלית?
- לאחר שתבררו שאלות אלה ואחרות, גבשו את עמדתכם לגבי תוכן עדותכם והאופן שבו תציגו אותה לפני ועדת החקירה.
- זיכרו, עדותכם חשובה לגיבוש מסקנות הוועדה, לכן יש צורך שתוצג עמדה ברורה, מנומקת ומבוססת על מקורות ונתונים. אם החלטתם להציג יותר מדעה אחת, תוכלו לעשות זאת במסגרת הזמן הנתן לכם.
- לא פחות חשוב לתכנן את אופן הגשת העדות כך שתעורר עניין וקשב בקרב המשתתפים. יתכנו אופני הגשה שונים כגון: הרצאה המלווה במסמך כתוב המוגש למזכירות הוועדה, דו-שיח בין שניים, הזמנת עדים לעניינים מיוחדים (למשל עד מ"העלייה הרביעית" ו/או מהעלייה הנוכחית), הצגת טיעונים על-גבי כרזות וכדומה, כיד דמיונכם הטובה.

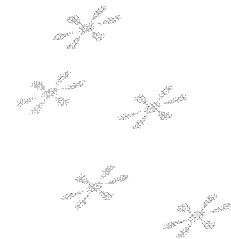
כדי לא לעייף את המשתתפים הועמד לרשותכם זמן קצוב: חמש עד שבע דקות! הקפידו שהופעתכם תהיה קצרה וממוקדת. לא תתאפשר חריגה מהזמן הקצוב. הכנותיכם להופעה לפני הוועדה ייעשו בזמנכם הפנוי, תוכלו להעשיר את חומרי ההכנה במקורות כתובים נוספים, בתמונות, שירים ועדויות של אנשים המוכרים לכם. העזרו ברשימת ספרות העזר שבידי המורה/המדריך ובספרייה הנוחה לכם. גשו מייד לתכנון ולחלוקת משימות בין חברי הצוות. בהצלחה!

ראשוני ההוגים הציונים האמינו כי תנועת התחדשות לאומית, חייבת להיות גם תנועת התחדשות חברתית. היהודים שיעלו לארץ-ישראל, יוכלו ליצור בה חברה צודקת, המעניקה לכל חברה תנאי קיום טובים. בפתחה של המאה העשרים, פירסם נחמן סירקין, מנהיג ציוני ממוצא רוסי, בעל השקפה סוציאליסטית, "קול קורא אל הנוער היהודי" בגולה (1901). להלן קטעים מפרסום זה:

1. ...כיוון כל ההגירה הטרופה, כל הנודדים הנצחיים של העם היהודי אל טריטוריה [שטח בעל הגדרה מדינית] אחת, על מנת לכוון בתוכה מדינה יהודית על יסודות סוציאליסטיים. טריטוריה זו היא הארץ הנושנה של העם היהודי, ארץ ישראל, והארצות הסמוכות לה, הנתונות לשלטונה של אנגליה כגון קפריסין וסיני. למראה המוני היהודים, הכלים והולכים במועקה הכלכלית והמדינית, הנעים והנדים על פני כל העולם, ללא מטרה וללא מקלט, חיים על עבודה לא פרודוקטיבית [לא יצרנית] ומתנוונים ברוח - מצוות השכל והרגש היא על כל אדם מישראל להכיר, כי ריכוז המוני המהגרים בטריטוריה אחת, על מנת ליצור בתוכה צורות חיים ההולמות את שאיפותיהם ואת ענייניהם החומריים של המונים אלה, הוא הכרח סוציאלי של המציאות היהודית. הציונות צריכה להיות לתנועה של המון, של מיליונים יהודים שאין להם לא ארץ, לא מנוחה, לא עבודה, לא שפה, לא תרבות; שאם הם אנשי עבודה - הרי הם מדוכאים מכל העובדים שבעולם, ואם הם חנוונים, מתווכים, אנשי אוויר - הרי הם מיותרים בעולם, נודדים מארץ לארץ, מעסק לעסק, ממעמד למעמד, מתרבות אל תרבות, מלשון אל לשון ואינם מוצאים בשום מקום מקלט ודרור. (מתוך כתבי נחמן סירקין, תל-אביב תרצ"ט).

חזון השינוי החברתי איפיון ביחוד את "העלייה השנייה" (1904-1914) ואת "העלייה השלישית" (1918-1923), שיצרו דגמים חברתיים חדשים כגון הקיבוץ והמושב. מימושו של החזון נתקל בקשיים מרובים. הצהרת בלפור (נובמבר 1917), שניתנה על ידי הבריטים במלחמת העולם הראשונה והבטיחה סיוע בריטי להקמת 'בית לאומי יהודי' בארץ ישראל ועובדת כיבוש הארץ בידי הבריטים, יצרו ציפיות לעלייה גדולה של יהודים לארץ. לאחר זמן קצר מצאה ההנהגה הציונית לנכון להזהיר מפני עלייה גדולה מדי. הקטע הבא לקוח ממאמר של נחום סוקולוב, ממנהיגי התנועה הציונית אז, שפורסם בכתב העת "התרן", מס' 46, 1.2.1918.

2. אנחנו מצדנו נתאמץ לעצור בעד זרמי אמגרציה [הגירה] פתאומית לארץ ישראל, כדי למנוע בעד תהוה ובוהו... היהודים בחו"ל ישארו, כמקודם, אזרחים נאמנים לארצות מולדתם ומגוריהם... אולם ליהודי ארץ ישראל הרי זה יהיה בית נאמן ממש... התנועה הציונית אינה חברה לעזרת נודדים. אין מגמתנו למלא את הארץ בהמוני יהודים, סתם מכל הבא לידינו. (מספרו של דוד ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, א', תל-אביב 1965).

מחורף 1924 התגברו מאוד מימדי העלייה לארץ. שישים וחמישה אלף העולים שהגיעו עד 1928, זכו להקרא "העלייה הרביעית". רבים מהעולים באו מפולין וביקשו כאן מקלט מהגזירות הכלכליות שהטיל גראבסקי, שר האוצר וראש הממשלה הפולנית. שאיפתה היתה להסתדר בעיר ולא ללכת בעקבות קודמיהם להתיישבות חלוצית חקלאית. למשך זמן קצר היתה גאות כלכלית ומייד לאחריה משבר כלכלי חמור ביותר. המשבר ניכר בייחוד בענף הבניה. בתחילת העלייה נרכשו הרבה שטחים לבניה ובנו הרבה בניינים, כתוצאה מכך האמירו מחירי הקרקע והדירות ולא נמצאו להן די קונים. שלושת הקטעים הבאים מבטאים עמדות שונות ביחס לעלייה הזאת, כפי שהתפרסמו בעתונות. יש המבקרים את סוג העולים ויש המבקרים את מדיניות המוסדות ביחס לעולים אלה:

3א. אנו מתפללים לעלייה, מצפים לה [...] אבל מצד אחד לא הוכן עדיין הישוב היהודי לקלוט את העולים והללו אינם מוצאים כאן מקום – פשוטו כמשמעו: מקום דירה [...] על פי הרשימות והסטטיסטיקות הנערכות על ידי ועד הקהילה בתל אביב, 80% מכל העולים משתקעים – אפילו אם נאמר שחלק מהם רק לפי שעה בתל אביב. והעיר העברית הראשונה אין בכוחה לקלוט את העולים ולפיכך [...] יוקר הדירות הגיע כבר למעלה ראש [...] גורר אחריו גם התייקרות החיים... העולים מסוג זה אינם יכולים בכסף הדל שבידם להסתדר בחקלאות וגם היכולים לא כולם יש להם נטיה לחקלאות. לפיכך באים הללו ועוסקים בכל המזדמן לידם. בעטיים התחילו בספסרות בקרקעות ובבתים.

(מכתב העת העולם, גליון ב', 9.1.25)

3ב. הראיתם מימכם שיתלו את הקולר בצוארי החייל הפשוט בגלל קרב שלא הצליח? איפוא היו הקצינים והמצביאים? יש לנו, ב"ה [ברוך השם], בארץ המון אידיאליסטים שזכו לעלות לארץ ולהתאחז בכל המשרדים לפני עלות העליה הרביעית – למה לא דאגו אלה לכך שהאדמה לא תעשה נושא לספקולציה [ספסרות]? מאשימים את העולה הפולני בזה, שצמצם את כל פעולתו בבנין בתים. אבל כלום לא דפק העולה הזה יום יום על פתחה של ההנהלה הציונית, וכלום לא הלהיבו העסקנים הציונים את כח הדמיון בדבר "מאות האלפים המתפרצים לארץ" וגרמו ע"י זה לבהלת הבנין? (ממאמר של שמעון פרידמן, הישוב, [שבועון מדיני ספרותי שיצא בשנות העשרים], גליון ו', שנה שלישית, 29.10.1926).

3ג. בפזיזותם גרמו האומללים האלה רק רעה לעצמם. להישוב כולו הביאו רק ברכה. אלמלא הם, היתה תל אביב נשאר במצבה הגיאוגרפי שלפני שלוש שנים וגם במשבר הכרוני [חריף מתמיד] שלה שלפני שלוש שנים. שהרי הם שפרנסו את אלפי הפועלים ע"י בנייה הבהלה שלהם; הם שהצילו מפשיטת רגל הרבה מבעלי המגרשים הקודמים (ובהם גם חברות-ישוב חשובות), והם שהספיקו [סיפקו] דיירים לבעלי הבתים וצרכנים להחנויות ולבעלי המלאכה וכו'. מה נתנו היהודים האלה לא"י? – הכל: את נפשם ואת מאודם ואת מרצם. מה קבלו היהודים האלה בא"י? – כלום: לא תמיכה ולא עצה. קשה להגדיר בדיוק כמה כסף הכניסו עולי פולניה לארץ במשך שתי השנים האחרונות. מה שידוע זהו: הם-הם שקנו את רוב המגרשים שבלב תל אביב ושבשאר רחובות תל אביב; הם-הם שהקימו אלף בתים בתל אביב והשקיעו בהם יותר ממיליון ל"מ [לירות מנדטוריות]; הם-הם שעזרו במידה לא קטנה להרחבתה של חיפה; הם-הם שגאלו עשרות אלפי דונמים קרקע; הם-הם שייסדו עשרות מפעלי תעשייה קטנים בארץ; הם-הם שיצרו את מגדילאל ואת נחלת-יעקב ואת בני ברק, והם-הם גם כן שקנו את המוכן או נגשו לנטיעות מאות דונמים נטיעות. מחלק גדול של היצירות יצא סקנדל [שערוריה], חלק גדול מכסף העלובים האלה בוזבו לבהלה. (ממאמר של עורך השבועון, י. בר-דרורא, הישוב, ג', 11.6.1926).

משבר "העלייה הרביעית" חלף ותוך מספר שנים נהנה היישוב בארץ משגשוג כלכלי, שאחת מסבותיו היתה גל העלייה הגדול בשנות השלושים - שנות "העלייה החמישית". באותן שנים עצמן הלך והחמיר מצבם של יהודי אירופה המרכזית והמזרחית, נוכח עליית הנאצים לשלטון בגרמניה (1933) והתגברות האנטישמיות. גם בארץ היתה זאת תקופת "מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט", או כפי שכינה הערבים, תקופת "המרד הערבי הגדול". בשנים שבין 1936 לבין 1948, ניתנה קדימות לעניינים פוליטיים-בטחוניים, ושאלות הנוגעות לקליטתם החברתית של העולים, תפסו מקום שולי בסדר היום הציבורי. במלחמת העולם השנייה ואחריה נעשו מאמצים להבאת עולים לארץ, בניגוד לדרישות הערבים ולהחלטות הבריטים. העולים הובאו במסגרת ה"העפלה", באופן בלתי חוקי. בחלקם הגדול נכלאו בקפריסין. עוד לפני המלחמה הוקמה בגרמניה "עליית הנוער", כאירגון של קבוצות נערים ונערות, שעלו לארץ ושוכנו בעיקר בקיבוצים. נערים ונערות אלה, שנצלו מהשוואה בארץ מוצאם, נדרשו למאמצי הסתגלות רבים, בתהליך קליטתם. קבוצות הצעירים הראשונה נקלטה בקיבוץ עין-חרוד. הקטע הבא מתאר את תחושותיו של אחד הנערים בקבוצה:

4. ...שנה עברה מהיום שעזבתי את בית הורי ואת כל הטוב והרע של ארצות אירופה. לא יותר זמן מזה עבר מהיום ששמעתי לראשונה את השם ארץ ישראל. בימים שלפני היטלר לא חלמתי גם שדבר כזה קיים בעולם: קבוצת אנשים החיים על יסודות של חברה. נמצאתי פתאום בחברת נוער. כמה אכזבה ויאוש עברו עלי עד שיכולתי לחיות בחברה זאת... (הקטע לקוח מרשימה בעלון חברת הנוער בעין-חרוד, 1936).

העלייה בשנות הארבעים היתה עלייה פוליטית, כחלק מהמאבק במדיניות הגבלת העלייה הבריטית וכדי לחזק את היישוב היהודי בארץ, לקראת המאבק הצפוי על העצמאות. עם ההכרזה על הקמת מדינת ישראל (מאי 1948), החל מייד מבצע עלייה עצום. היישוב היהודי, שמנה אז כ-650 אלף נפש והיה נתון במלחמה קשה על עצמאות המדינה הצעירה, התקשה לקלוט את העלייה ההמונית, שבמשך ארבע שנים הכפילה אותו. שלושת הקטעים הבאים, מבטאים עמדות של אנשי ציבור וממלאי תפקידים, ביחס להיקף העלייה ויכלת הקליטה בארץ, בשנים הראשונות למדינה:

5. מזמן שקמה המדינה העברית הגיעו לארץ למעלה מ-160,000 עולים... מבלי להביא בחשבון היכן נשכן אותם ומה יהיה עמם. לחיפזון בהבאת עולים שימש הנימוק, כי היה צורך דחוף בחומר אנושי. הן בשביל הכוחות הלוחמים והן בשביל תהליך הבניין. יש להבין את החיפזון הזה ואף לסלוח. עכשיו, כעבור שנה, עברה הדחיפות. הצבא מלוכד ומגובש. אנו עומדים על סף השלום למחצה. בארץ אין מחסור בכוחות עבודה. אף על פי שבמחנות העולים בארץ נמצאים 40,000 איש, ועל אף המחסור בבתי ובכסף, הולכת וגוברת העלייה. העלייה מקבלת צורה של תהליך סטיכי [בלתי מכוון, בלתי נשלט]. תהא זו קלות דעת פושעת, אם נסתכל בשוויון נפש על התפתחות זאת מבלי לנסות ביד חזקה ומתוך החלטיות לווסת תהליך זה. במקום ברכה עלולה, חלילה, להביא לנו העלייה קלה... [..] לכן אני מציע: להביא רק חלוצים צעירים, להחיש עליית בעלי אמצעים, שלא יהיו למעסה ולהתאים את העלייה לאפשרויות הקליטה. (ממאמרו של מאיר גרוסמן, חבר הנהלת הסוכנות, בעתון המשקיף, 25.3.1949).

6. בסוף 1950 ערך מכון לחקר דעת-קהל סקר בבעיות עלייה, שהקיף 2082 אזרחים בערים, בכפרים ובהתיישבות. לנשאלים הוצגו השאלות הבאות: (א) האם יש להמשיך בעלייה חופשית לגמרי, או שמא יש להכניס תכנון, הסדר או הגבלות? (ב) האם יש סכנה בריכוז העולים בערים? (ג) האם יש ללחוץ על העולים שילכו לעבודה חקלאית? (ד) האם על הממשלה לעזור בקבלת שיכון ועבודה קודם לחיילים משוחררים או לעולים החדשים? הסקר נערך בסוף 1950. ניסוח מגמתי זה של ארבע השאלות לא הניח ספק לגבי התשובות. ואכן, 82% מהנשאלים הביעו דעתם בעד תכנון, פיקוח, הסדר. ורק 18% מהנשאלים תמכו בעלייה חופשית, בלא הגבלה.

(קטעים 5 ו-6 לקוחים ממאמרו של יצחק רפאל, שהיה באותן שנים ראש מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית. המאמר: "המאבק על העלייה ההמונית", פורסם בעידן, 8, ירושלים תשמ"ז).

ד. ישראל מוכנה ומסוגלת לקלוט עולים ארצה המוכנים לכל מאמץ של עבודה. הארץ קלטה עולים מסוג זה בשעה שהתנאים האובייקטיביים היו לאין שיעור קשים יותר מכפי שהם היום. מאות אלפי עולים היכו שורשים בארץ, במפעלי התיישבות, מלאכה, תעשייה ושירותים; אך ישראל אינה מסוגלת להמשיך ולקלוט עולים הזקוקים לסעד ואינם מסוגלים למאמץ של בניין. לאמיתו של דבר, היא לא תהיה מסוגלת לכך לעולם. אין זה מספיק ללבות את אש ההתלהבות המשיחית. ירושלים של מטה תיבנה בידיים עובדות בלבד.

(ממאמר ראשי בעתון הארץ, 29.6.53 מובא ממאמרו של משה ליסק, "מדיניות העלייה בשנות החמישים", עידן, 8, ירושלים תשמ"ז).

בסוף שנות השמונים החל "מסך הברזל" של ברית-המועצות להפתח אל המערב, ובסופו של התהליך התפוררה המעצמה הקומוניסטית והתפרקה למדינות נפרדות. גם במדינות הגרות לברית-המועצות נפלו המשטרים הקומוניסטים. שינוי זה איפשר את יציאת היהודים. היקף היציאה היה גדול ביותר, וכתוצאה מכך הגיעו יהודים רבים לארץ, בייחוד לאחר שארצות-הברית הגבילה את כניסתם. לעומת פחות מ-15,000 שעלו בכל שנה במחצית השניה של שנות השמונים, החלו מגיעים עשרות ואחר כך מאות אלפים. גל עלייה עצום זה, שכח ב-1992, אם כי עולים מרוסיה ומחבר-העמים ממשיכים להגיע, בקצב מתון, עד עכשיו. בשני מבצעי העלייה מאתיופיה ("מבצע משה" סוף 1984 עד ראשית 1985, ו"מבצע שלמה" 1992) הגיעו עוד כמה עשרות אלפי עולים. ממשלת ישראל וגורמי הקליטה הקדישו מאמצים רבים הן להבאת העולים ארצה והן לקליטתם בארץ. פירוש הדבר - הקצאת משאבים לסעיף העלייה והקליטה, על חשבון תחומים אחרים. להלן שלושה קטעים, המבטאים עמדות של פעילים חברתיים ופוליטיים, המייצגים אוכלוסיות מצוקה בארץ, ביחס לקליטת העולים החדשים:

8. ובאשר לקליטת העלייה: צריך לשנות את המונח ולדבר על "קליטת עליות". על הרשויות מוטלת האחריות לטפח את המערכות החברתיות, חינוך, בריאות, דיור, עבור כלל האוכלוסייה, כדי למנוע ירידה. זה לא חשוב פחות מקליטת העלייה החדשה. אנחנו מברכים על פתיחת שערי העלייה מברית המועצות, אבל, או לנו אם לא נדע לשמור על איזון נכון בסדרי העדיפויות ובהקצאת המשאבים הלאומיים. אחרי הכל, על העניין הזה, החברתי-כלכלי, קמו ונפלו ממשלות ומדינות. כי בנפשנו היא, ויפה שעה אחת קודם.
(ממארו של חבר הכנסת אלי בן-מנחם, "לחדשים יש ומה על הוותיקים?", הפטיש, 2. דצמבר 1989).

**9. ...ובעניין העלייה הצפויה מברית המועצות אפשר אולי ללמוד משהו מגל העלייה הקודם. בין 1968 ל-1974 עלו מאירופה יותר מ-150,000 יהודים, רובם הגדול מברית המועצות. העלייה המהירה הביאה גם לאינפלציה מהירה. מאינפלציה של 1.6% לשנה בשנת 1967 היא עלתה ל-6.1% ב-1970 ל-13% ב-72' ול-20% ב-73'. האינפלציה, כזכור, היא האויב הגדול של השכירים, ביחוד ברמות השכר הנמוכות, ושל מקבלי ההקצבות למיניהם. וזה עוד כלום לעומת מה שקרה לחלום הדיור, עליו חלמו משפחות רבות בעשירונים התחתונים. מחירי הדירות עלו בקצב מהיר בהרבה מקצב האינפלציה: מההתייקרות של 0.4% ב-67', להתייקרות של 14% ב-69', 26% ב-71' ו-29% ב-72'. מה שקרה, בעיקרון, היה פשוט. בדרך כלל, במדינות הגירה, כל גל מצטרף מלמטה, ומעלה בדירוג ההכנסה ורמת החיים את אלה שהגיעו לפניו. העלייה הרוסית פשוט השתחלה באמצע - דחקה את העשירים (שם יש רוב גדול למערביים) עוד יותר למעלה, ואילו את העניים (שם יש רוב גדול למזרחיים) - עוד יותר למטה. אז למה שזה לא יקרה שוב?
דברים כאלה לא קורים במקרה. דברים כאלה קורים כשהממשלה עושה אותם כך. לא צריך שום טיעונים בעלי גוון פוליטי, עדתי או כל גוון אחר, כדי להציג את הבעיה: אם מדינת ישראל היא מדינת היהודים ואם היהודים שכבר חיים במדינת ישראל - תהיה עדתם איזו שתהיה - הם יהודים לא פחות מיהודים שעדיין לא חיים פה - אז למה צריך להפלות את הרחוקים ולהעדיף אותם על פני הקרובים? יותר מכך: האם זה לא הגיוני יותר לפתור קודם כל את בעייתם של היהודים המקומיים, לפני שמביאים לכאן עולים חדשים, העלולים להחריף את בעייתם של המקומיים?
(ממארו של פרנקל שלמה, "סוויסה צודק", הפטיש, 3, ינואר 1990).**

**10. רק לפני כמה חודשים הודיעו כמה ראשי ערי פיתוח, שהם לא מוכנים לקלוט עולים מאתיופיה. הם לא מעוניינים בתוספת מצוקה, בעוד מובטלים, בעוד חסרי השכלה, בעוד בעיות חברתיות קשות. כמה פוליטיקאים והגייגנים יצאו עליהם בשצף. אך זה, הם גלגלו עיניהם לשמיים, אתם מעזים לדחות את הפליטים הללו ממקומות מגוריהם [...]. אל תהינו חכמים על חשבון אחרים, אל תעשו פוזה של נאורים על חשבון החלשים. עכשיו, עם הגל הגדול, הבעיה הזו תלך ותעצים. כאשר יידומי תופי הקרנבל, כאשר קבלת הפנים הנלהבת והכנה תסתיים, יוותרו האתיופים מול אותן בעיות שמולן התמודדו קודמיהם בעשור האחרון. עולי אתיופיה, עשר שנים אחרי, נותרו בשולי החברה הישראלית. רק בודדים פרצו את החומות. וכן, צריך להודות שאם הקליטה בחודשים הקרובים ובשנים הבאות תהיה כמו הקליטה בשנים שחלפו, העולים מאתיופיה יצטרפו אל מעגלי העוני. כך שברוכים הבאים, אבל לאן? אל מתחת לקו העוני? אל האבטלה?
... ולכן את העולים החדשים מאתיופיה צריך לשכן באיזורים המבוססים ורק שם [...]. ליושבים שם יש תנאי פתיחה הרבה יותר טובים, מערכת חינוך מוצלחת, תשתית כלכלית, מרכזי תרבות, וכמובן גם רצון טוב ...**

(ממארו עורך העיתון, בן-דרור ימיני, "ברוכים הבאים, אבל לאן?", הפטיש, 18, יוני 1991).

